

OLTARZ (1216) *sb m*

o- (33), ó- (4); o- : ó- *BiałKat* (2:4); -arz (367), -arz (4); -arz : -arz *BielKron* (50:3), *RejAp* (11:1); -arz- (774), -arz- (21); -arz- : -arz- *OpecŻyw* (7:2), *KrowObr* (59:1), *Leop* (64:2), *OrzList* (6:1), *OrzRozm* (59:1), *BielKron* (106:1), *RejAp* (32:1), *BudBib* (62:4), *SkarJedn* (14:2), *SkarŻyw* (46:6).

sg *N* ołtarz (86). ◇ *G* ołtarza (310). ◇ *D* ołtarzowi (41), ołtarzu (2); -owi : -u *OpecŻyw* (1:1), *BielKron* (4:1). ◇ *A* ołtarz (295). ◇ *I* ołtarzem (71); -em (8), -em (1) *MurzNT*, -(e)m (62). ◇ *L* ołtarzu (185). ◇ *V* ołtarzu (3). ◇ *pl N* ołtarze (15). ◇ *G* ołtarzów (55), ołtarzy (1) *SarnStat*; -ów (2), -(o)w (53). ◇ *D* ołtarzom (6); -om (1) *ZawJeft*, -óm (1) *GosłCast*, -(o)m (4). ◇ *A* ołtarze (127). ◇ *I* ołtarzmi (7). ◇ *L* ołtarzach (9), ołtarz(o)ch (2), ołtarz(e)ch (1); -(o)ch *BielKron*; -(o)ch : -(e)ch *Leop* (1:1); ~ -ach (5), -äch (4); -ach *SkarKaz*, *SkarKazSej*; -äch *WujJud*; -ach : -äch *KrowObr* (3:3).

Sł stp, Cn notuje, Linde XVI – XVII w.

1. *Miejsce składania ofiar bóstwu (zwykle rodzaj stołu); altare Murm, Mymer¹, Vulg, HistAl, PolAnt, Mącz, Calep, JanStat, Cn; ara Miech, PolAnt, Vulg, Mącz, Modrz, Calep, Cn (1209) : Murm 126; Mymer¹ 7; Wzyął tedy Iakob kámień á záložyl y náznáczyl wieczny pokoy z Lábánem ná onym mieyfcu/ á rzekł: Nieście brácia kámienie/ s ktorých vczynili iáko grob álbo ołtarz/ ná ktorým iedli. *BielKron* 15v; Ara caespititia, Ołtars z darnów vcziniony. *Mącz* 30c, 7a, 13d; *KochPhaen* 16; *Calep* 56a, 87a; Bo y Graeckie słowo θυσιαστήριον znáczy wláśnie ołtarz ná ktorým ofiary ípráwuia. *WujNT* 783.*

*Szereg: »ołtarz, kościoł« (1): Nietylko cię Pirámid/ ábo Mánfeołow [!]/ Ale też godną znamy Ołtarzow/ Kościołow. *SzarzRyt* Dv.*

*Wyrażenie przyimkowe: »po ołtarz« [przekład fragmentu przysłowia greckiego] = w stopniu nie naruszającym zasad etycznych (1): Tákich przyaciól dostawác/ ácz y to wżytko służy/ co fię tám powiedziało/ [...] poki fię cnoty nie tknie/ á iáko Grekowie mówią/ po ołtarz. *KochCn* B4.*

a. *W judaizmie Starego Testamentu (tu też o ołtarzu niebieskim z wizji w Apokalipsie) (569) : A gdy ku ołtarzu przyflli/ matuchna świętá panna Maria/ pokornie poklęknęła ofiaruiątz bogu oyttzu iego iedynego fyna *OpecŻyw* 26v, 2, 26, 26v [2 r.], 77; *PatKaz II* 62v, 86; *PatKaz III* 104v [2 r.]; *RejPs* 77v, 174; *KromRozm I* N4v, O; gdzie téż vkázál mu się [*Zachariaszowi*] Angiół pański ítanáwłzy po prawyi ítronié ołtarza *MurzNT Luc* 1/11, *Matth* 5/23, 24, 23/19; *KrowObr* 87v; *RejWiz* 182v; A wziáwłly máśc/ y krew ktora byłá ná ołtarzu/ pokropił Aaroná y ílátý iego *Leop Lev* 8/30; Offiárá ípráwedliwego tłufty czyni Ołtarz *Leop Eccli* 35/8, *Ex* 30/1, 4, 18, 20, 27 (44): Będą nofić [...] Záflonę ktora bywa we drzwiách v Sieni/ ktora íest około Przybytku y około Ołtarzá *BibRadz Num* 4/26; y dopiero fię był wżytek lud zgromádził z Zydofthwá ku oczýściániu naczynia y ołtarzá kthory był zgwałcon ípołu z kościołem. *BibRadz Judith* 4/2[3], *Gen* 13/4, 22/9, *Lev* 3/2, 8, 13 (32); Rzekłzy to [*Izaak*] przyftąpił ku ołtarzu ná gorze gdzye Pan Bog obiáwił mieyfcie *BielKron* 12v; Rzekł Prorok: Ołtarzu ołtarzu/ to mówi Pan Bog: Národzi fie fyn Dawidow imieniem Iozias/ ktory ná tobie popali kości káplánow twoich. *BielKron* 82v, 15v, 16, 32v [4 r.], 33v [3 r.], 34v (45); *OrzQuin* Nv; *RejAp* 60, 60v [7 r.], 71 [2 r.], 71v [4 r.], 72 (32); *RejPos* 6, 74v, 84v, 178v, 200v, 210v, 295; *BiałKat* 213v [2 r.]; *GrzegŚm* 60; *KuczKat* 315 [2 r.]; *WujJud* B2v; *WujJudConf* 54; Ołtarz z ziemie vczyniłz mi (*marg*) Ołtarz rozumiey ognifko náktorym palono ofiary. (–) *BudBib Ex* 20/24; Siedm dni oczýszenie*

czynić będzieś ná ołtarzu *BudBib Ex 29/37*; Ołtarz drzewiány (był) ná trzy łokcie ná wyższa *BudBib Ez 41/22, Gen 22/9, Ex 24/6, 29/36, 37, 38 (64); HistHel Cv*; Y Dano mi trzcinę podobną prętowi/ mówiąc: Wítań a zmierz kościół Boży/ y ołtarz *BudNT Apoc 11/1, Apoc 8/3, 5; CzechRozm 41v, 42, 53, 246v [2 r.]; SkarJedn 237; [Pan] Namiotem/ y ołtarzmi wzgárdził Silońskimi [= w Sylo]/ Gdzie był mieżkáníe sobie vlubił ná ziemi. *KochPs 118*; Obcy y zrodzáiu kápłáńkiego nieidący do ołtarza [!] nieprzyštąpił. *SkarŻyw 492 marg, 283 [2 r.], 348, 491, 492 [7 r.], 493, 504; CzechEp 212; ZawJeft 39, 46; OrzJan 97; LatHar 245, 247*; Iefli tedy ofiáruiefz dar twoy do ołtarzá/ á tám wfpomniłz iż brát twoy ma nieco przeciw tobie: zołtaw tám dar twoy przed ołtarzem/ á idź pierwey ziednąć fię z brátem twoim *WujNT Matth 5/24–5*; W ftárym zakonie Pan Chriftus nie dopużcza/ áby dar był więtfzy niżli ołtarz *WujNT 98*; Przez ten ołtarz pod ktorým odpoczywáią dufze/ nie może fię rozumieć żadne infze mieyfce oprócz niebá. *WujNT 853, Matth 23/19, s. 98 [2 r.], Rom 11/3, 1.Cor 9/13, 10/18 (18)*; Y owfzem one Proroki prześladowali y mordowali: á miedzy nimi przed lámym ołtarzem Zácháryafza fyná onegoż Ioiády *PowodPr 30*; Wfzędzie fię/ y krom kościoła/ lud on ftáry modlić mógł/ [...] ále nie wfzędzie/ tylo w kościele gdzie był ołtarz/ ofiárować mógł. *SkarKaz 455b, 116b, 275b, 419b, 455b, 607b; SkarKazSej 660b*.*

ołtarz czyj [= Boga] [w tym: pron poss (25), G sb i pron (13), ai poss (10)] (48): Omyię miedzy niewinnymi ręce moie/ á tak obftąpię ołtarz twoy miły panie. *WróbŻołt 25/6*; A fnadz y będę zołtáwion áż przed lámem ołtarzem boftwá twoiego *RejPs 65,125; LubPs G2, N4v, S6v, aa4*; A żałz [!] to nie ten iefł Efechiálz/ ktorzy pokáził wyfokości Boże/ y ołtarze iego *Leop 2.Par 32/12; BibRadz 2.Par 32/12, Ps 25/6; BielKron 85; RejAp 74v; BudBib 1.Reg 2/28, 33, 3.Reg 8/31, 2.Par 6/22, Eccli 50/14[15], Esth 14/8[9]*; Ony twoie ołtarze/ z gruntu popfowali/ Y flugi tve Proroki/ też wymordowali. *HistHel C3v, C4; BudNT Rom 11/3*; A ktoby [...] vmyślnie bliźnego fwego zabił/ te^{go} y od ołtarzá mego oderwiefz áby vmárł. *ModrzBaz 78v; KochPs 36, 71, 74, 77; ZawJeft 19 [2 r.], 34; LatHar 166; SkarKaz 119b, 315b. Cf »ołtarz Pański«.*

W połączeniach szeregowych (16): Bo żydowie [...] wymyflili rozmaite przysięgi na niebo na kościół/ na ołtarz *MurzNT 21; BibRadz Ex 35 arg, 2.Mach 2/5*; zbudowali dom Boży/ do ktorego wniefli Arkę/ ftoł/ ołtarze/ lichtarz/ naczynia/ fzáty *BielKron 35v, 35v, 39v, 50v, 77*; Támże im też rofkazano przypráwować ony máści woniące/ y ony oleie przypráwne/ czym mieli pomázować naczynia ony/ y ołtarze ony/ y káplice ony *RejPos 348v; BudBib Lev 16/33, 2.Mach 2/5; CzechRozm 72v, 85, 97v; CzechEp 170*; Będą/ práwi [Ozeasz]/ siedzieć [synowie Izraelowi] bez krolá/ bez páná/ bez ołtarzá/ bez ofiáry. *SkarKazSej 666a*.

W porównaniu (1): [Bóg poświęcił Marię Pannę] aby wzyuczye yey lezał iefus criftus fyn (bozy) yego yemu wbofthwey rowny bog y czlouyek/ aby lezał w zyuoczye yey jako w kofzczyele narodzywfzy fyą/ lezał na yey rączkach jako na ołtarzu *PatKaz II 40*.

W charakterystycznych połączeniach: chodzić do ołtarza, (po-, przy)nieść (4), przystąpić (przystępować) (2), przywieść; (wy)lać wkoło ołtarza (na ołtarzu) (10); wziąć z ołtarza (3), zrzucić (3); odstąpić od ołtarza, wynieść (wychodzić) (3); sta(ną)ć u ołtarza (wedle ołtarza) (6); iść (przysć) ku ołtarzu (ołtarzowi) (4), przystąpić (2); (o)czyścić ołtarz (3), (po-, w-, wy)kropić (wkoło) (14), polać, sprawić (3),

uczynić (13), wyrzucić, zburzyć; klęczeć przed ołtarzem, modlić się, postawić, sta(ną)ć (4), zostawić (2); gorzeć na ołtarzu (3), położyć (2), stać; ołtarz drzewiany, kamienny (z kamienia) (7), wielki, z ziemie.

Zwroty: »ofiarować, ofiarowany na ołtarzu« = *obferre super altare Vulg, PolAnt* [szyk zmienny] (7:1): Przykazał też Krol Acház [...] / mówiąc: Ná wielkim ołtarzu offiáruy zupełne offiáry Báránkowe *Leop 4.Reg 16/15, Gen 8/20, 4.Reg 16/13; BibRadz Gen 8/19[20], Is 60/7; BielKron 76; RejAp 71v; WujJud 97.*

»palić (a. popalić, a. spalić, a. zapalić) na ołtarzu« = *adolere a. incendere super altare Vulg; comburere a. suffire (facere) in altari a. super altare PolAnt* [szyk zmienny] (19): ktorzy [Żydowie] ná Ołtarzách kámiennych ćielce/ kozły/ y barány palili/ kiedy ofiárę Panu Bogu tznili *KrowObr 102v; Leop Lev 1/17, 8/21; Potym kápłan zápali to ná ołtarzu/ iáko wdzięczną potráwę Pánu z ofiáry zápaloney. BibRadz Lev 3/11, Lev 3/5, 16, 7/31; BielKron 37v [2 r.], 38, 38v; Zás wnętrze iego y goleni ie^{go} omyie wodą/ j fぱli ofiarownik ono wżjtko ná ołtarzu całopalenim ognińtym *BudBib Lev 1/9, Lev 1/13, 15, 17, 2/2, 9, 7/5, 4.Reg 23/16.**

»poświęcić (a. poświęcać) ołtarz; poświęcanie ołtarza« = *dedicare altare; dedicatio altaris Vulg; sanctificare altare PolAnt* (4;3): Kázde Kxiążę niechay offiáruie dáry swoie ku poświęcániu ołtarzá *Leop Num 7/11, Num 7/10, 2.Par 7/9; BielKron 37v; Bo poświęcę namiot zgromádzenia y ołtarz/ y Aharona y fyny iego poświęcę/ áby mi ofiárownikámi (byli.) *BudBib Ex 29/44; SkarKaz 454a.**

»przysiąc (a. przysięgać), przysięga na ołtarz« = *iurare in altari PolAnt, Vulg* (4:1): Także też mówicie ktoby przysięgł na ołtarz nic nieieft/ Lecz ktoby przysięgł na dár ktoryto na niem ieft/ winien ieft *MurzNT Matth 23/18, k. 21, Matth 23/20; WujNT Matth 23/18, 20.*

»przy ołtarzu służyć; ołtarzowi usługiwać, służący« = *być kapłanem* [szyk zmienny] (1;7:7): *OrzRozm D4v; LatHar 127; Niewiećie iż ci ktorzy w świątnicy robią/ rzeczy z świątнице pożywáiá: á ktorzy ołtarzowi vflugiá [qui altari deserviunt]/ vczeltnikámi fą ołtarzá? *WujNT 1.Cor 9/13.**

»(z)budować, (po)stawić ołtarz; budowanie ołtarza« = *aedificare a. exstruere altare Vulg, PolAnt; constituere a. ponere altare Vulg; firmare altare PolAnt* [szyk zmienny] (53;16;1): *KrowObr 216; Spofob budowánia ołtarzá Pánu opiífuiie. *Leop Ex 20 arg; Kupił thedy Dawid plác [...] y zbudował tám ołtarz Pánu *Leop 2.Reg 24/25, Gen 8/20, 26/25, Ex 30/6, 2.Reg 24 arg, 18 (11); BibRadz Gen 8/19[20], 12/7, 8, 13/18, 22/9 (11); BielKron 5v, 11 [2 r.], 11v, 13, 14 (17); Gdiż tu nie woła ten Prorok s. Pálcie ofiáry/ buduycie ołtarze/ iáko żydowie czynili. *RejPos 14, 319v; BudBib Gen 12/7, 8, 22/9, Deut 27/5 [2 r.], 6 (13); HistHel Cv; Y kupił łobie zá fto owiec/ część roley: [...] gdzie postáwił ołtarz Pánu Bogu *SkarŻyw 348, 270, 283 [2 r.], 347, 502, 504; Y zásię z Arki wyfzedłzy Ołtarz z ziemie zbudowáfzy. Czynilem ná nim ofiárę *MWilkHist G; CzechEp 190 [2 r.], 249; Nie czynicie łobie Bogow śrebrnych/ áni złotych Bogow vczynicie łobie. Alę ołtarz postáwicie mi. *KołakSzczęśł Bv; WysKaz 30; Nie godźiło fię nikomu ná inżym mieyfcu ofiar czynić y ołtarzá budowáf/ iedno ná onym/ gdiż miefzkał ieden nawyżfzy kápłan *SkarKaz 40a.********

Wyrażenia: »ołtarz ofiar(y), obietci albo ofiarom, ofiarowania, na ofiary, ofiarny« (3:1:1:1): okazał mu [Prorokowi] Bog [...] miárę ołtarzá ná offiáry *Leop Ez 43 arg; BibRadz 2.Par 4 arg; Vczynicie też ołtarz obietci álbo ofiárom z deszczek z drzewá Setim (marg) Ołtarz ofiar. (-) *BielKron 33, 33v, 35v [2 r.].**

»ołtarz pański, boży, Jehowy, Boga« [w tym: *Jehowy Boga (1)*] = *altare Domini (Dei) Vulg, PolAnt (6:4:4:3)*: Tám ya wnide przed ołtarz Pána Bogá moyego *LubPs M; Leop Deut 26/4*; Támże dnia onego vřthávil ná nie áby drwá rábáli y wodę czerpáli zgromádeniu/ y do Ołtarzá Páńkiego *BibRadz Ioz 9/27, 3.Reg 8/54, 2.Par 35/17, 1.Mach 1/57, 62; OrzRozm G2*; A ofiáownik kropić będzie krwią ná ołtarz Iehowy *BudBib Lev 17/6*; Niemař łádzic sobie gáiu żadnego drzewá przy ołtarzu Iehowy Boga twego *BudBib Deut 16/21, 2.Par 29/19, 21; HistHel Cv*; kazał im názáiuř kádzielnicę nágotowác/ y z nimi wniř przed ołtarz Boży. *SkarŻyw 492, 50, 504*.

»rog(i) ołtarza, u ołtarza, wkoło ołtarza« = *ozdobne rogi w kątach ołtarza (zwykle złote) symbolizujące moc Boga, skuteczność ofiar i modlitw; cornu altaris PolAnt (5:1:1)*: *BibRadz 3.Reg 2/28*; Moizelř pálec rozmoczył we krwi iego/ pomázał rogi v ołtarzá [...] iáko Pan Bog przykazał. *BielKron 37v*; á wzywáľzy [Aaron] krwie Cielcowey y Koźley/ wyleie ná rogi w koło ołtarzá. *BielKron 38v, 74, 76*; potłocz moc ich/ iřz vmyřlili zgwałćic mieyřce tve řwięte/ [...] y rog ołtarzá twego żelázem połámác. *BudBib Iudith 9/8, 3.Reg 2/28*.

»ołtarz řwięty« = *altare sanctum Vulg, PolAnt [szyk 7:1] (8)*: *Leop Eccli 50/12*; hnet tám vřrzyř Dawidá Krolá/ á Sámuelá Káplaná řluzácego z Krolem Dawidem Ołtarzowi řwiętemu *OrzRozm D4v; BudBib Ex 29/37, Eccli 50/11 [12]*; Ołtarz twóy řwięty kołem rádořci Otoczę *KochPs 36, 64, 71, 195*.

»ołtarz ubłágania« (1): Wřzyřki owce zgromádzá řię k tobie z Kedár/ á báráni z Nábáiothu będą tobie řluzyř/ będą ofiárowáni ná ołtarzu vblágánia mego [*Ascendet super bene gratum altare meum*] *BibRadz Is 60/7*.

Zestawienia: »ołtarz kadzenia, kadzi(d)lny, do (a. dla) kadzenia, ku kadzeniu, wonnych rzeczy, zapalny« = *altare incensi Vulg, PolAnt; altare thymiamathis Vulg; altare suffimenti PolAnt (5:4:2:1:1:1:1)*: Aaron zářie y řynowie iego palili zápal wonny ná ołtarzu zupelnych offiar/ y ná ołtarzu wonnych rzeczy. *Leop 1.Par 6/49*; Y nátychmiařt vznikł trąd ná czele ie⁸⁰ tuř przed káplány/ w domu Páńkim przy ołtarzu kádzidlnym. *Leop 2.Par 26/20[19], 2.Par 26/16, Luc 1/11*; Tem pomáželř [...] tháķze y Ołtarz kádzienia. *BibRadz Ex 30/27, Ex 31/8, 35/15, Lev 4/7, 2.Mach 2/5; BielKron 74*; VCzyniř teř ołtarz dla kádzienia kádzidłem z drzewá Syřwymowe⁸⁰ *BudBib Ex 30/1, Ex 37/25, 2.Mach 2/5*; Ali oto vřkazał řię mu Anyoř Páńki/ řtoiácy po práwicy ołtarzá kádzilnego. *LatHar 686; WujNT Luc 1/11*.

»ołtarz miedziany« = *ołtarz całopalenia; altare aeneum a. aereum Vulg, PolAnt (11)*: Przyřtápił tedy Sálomon do Ołtarzá miedzianego/ przed przybytkiem przymierza Páńkiego/ y offiárował ná nim tyřiac offiar *Leop 2.Par 1/6, 4.Reg 16/14, 15, 2.Par 1/5, 7/7*; Z ktorých [talentów miedzi] pořpráwował Podřtáwki do Drzwi Przybytku zgromádenia/ y Ołtarz miedzianý z Rořřtem iego Miedzianem/ y ze wřzyřkiem naczyniem náležácem k niemu. *BibRadz Ex 38/30; BielKron 77, 88v; BudBib 4.Reg 16/14, 2.Par 1/5, 6*.

»ołtarz palonych (a. zapalnych) ofiar (a. obiaci) (a. zapalnej ofiary), całopalenia, ofiar zupelnych, palenia, ku paleniu ofiar (a. obiat), do (a. dla) palonych ofiar, na całopalenia« = *altare holocausti Vulg, PolAnt; altare in holocaustum PolAnt (6:3:2:2:2:1:1:1)*; Ktorzy gdy te rzeczy podnieřli przed Pánem/ zářie wřziáwřly z rąk ich/ řpalil ná ołtarzu offiar zupelnych *Leop Lev 8/28, 1.Par 6/49*; Tem pomáželř Przybytek zgromádenia [...]. Y Ołtarz theř palonych ofiar/ ze wřzyřkiem naczyniem iego

BibRadz Ex 30/28, Ex 31/9, 35/16, Lev 4/7, 1.Mach 4/44; Vczynicie theż ołtarz ku paleniu obiat z drzewá Setim *BielKron 33v, 33v [2 r.], 35v, 37v, 38v*; To ieft dom Iehowy Bogá (náłzego) y to ołtarz ná całopalenia Izraélkie. *BudBib 1.Par 22/1, Ex 38/1, 1.Par 21/26, 29, 2.Par 29/18*.

»ołtarz ofiar spokojnych« (1): offiárował/ zupełne y ine offiáry y napoyne/ y wylał krew (około ołtharzá) offiar łpokoynych/ ktore był offiárował ná ołtarzu. *Leop 4.Reg 16/13*.

»ołtarz złoty« = *ołtarz kadzenia; altare aureum a. auri PolAnt, Vulg [szyk 11:1] (12)*: Tákże ná Ołtarzu złotem rozpołtrzywłzy oponę hiácyntową przykryią go przykryciem z łkor borłukowych *BibRadz Num 4/11*; Tedy łzołty Anioł zátrąbił/ y łłyłzałem głos ieden ze czterech rogow ołtharzá złotego/ kthory ieft przed oczyma Bożemi. *BibRadz Apoc 9/13; BielKron 77, 88*; áby ie [*kadzidla*] oddał z modlitw łwiętych włzytkich ná ołtarzu złothym *RejAp 71, 81; BudBib Num 4/11, I 79c marg; BudNT Apoc 8/3; WujNT 124, Apoc 8/3, 9/13*.

Szereg: »(ani) kościoł i (a, abo, ani) ołtarz« = *templum a. aedes et altare Vulg; templum a. domus et altare PolAnt [szyk 13:2] (15)*; *Leop 2.Mach 1/18; BibRadz Iudith 8/14[18], 2.Mach 1/18*; tákże y kościoł áby był ieden w nim [*mieście łwięтым*]/ ále w inych miełciech wálznych/ áby nie był áni kościoł áni ołtarz *BielKron 39, 39 marg; RejAp 89v [2 r.]; BudBib Esth 14/8[7]; BudNT Matth 23/35, Apoc 11/1; [Jakub mówi:]* będę pilniey łłuzyc Bogu memu: á nátym miełfcu ołtarz ábo kościoł połtáwię *SkarŻyw 347*; áby przyłzłá ná was włzytká krew łpráwiedliwa [...] áż do krwi Zácháryalzá [...] / ktoregołcie zábili miedzy kołciołem y ołtarzem. *WujNT Matth 23/35, Luc 11/51, Apoc 11/1*; Ale zyázdy one do iednego kołciołá y ołtharzá/ bárzo ie [*Izraelitów*] w iednołci wiáry y w łłuzbie iedne⁸⁰ Bogá vtwardzáły. *SkarKaz 40a. [Ponadto w połáczeniach szeregowych 3 r.]*

W przén (1) : Przetóz/ o boże prawdziwy/ Náwiedzę twój dom łzczęłłwy: Y ołtarze krwiá nápoię/ łłzczáć obietnicę łwoię. *KochPs*.

Przen (4) : Izali niewiećie/ iż ci [...] ktorzy przy ołtarzu łłuzá/ z ołtarzem łię dzielá? *LatHar 127*.

a) Wiara (3) :

ołtarz czyj [= Boga] (1): Boże niezwyćięzony/ dom/ y gniazdo moie/ Sá włzech náłwięłtze ołtarze twoie. *KochPs 126*.

Zwrot: »odstápić od ołtharzá« [*szyk zmienny*] (2): odstápiłi od iednego kápláńłtwá/ y iednego ołtharzá/ y náczynili łobie tyle wiar ile miałł/ y tyle bogow ile miłtrzow. *SkarKaz 40a, 40a*.

a. Palenisko ołtharzá; ariel Vulg (3) : A łám ołtarz ná czterzy łokćie. A od ołtharzá áż do wierzchu rogi czterzy. *Leop Ez 43/15, Ez 43/16*.

b. W chrzełłcijáństwie (510) : gdi kapłan do ołtharzá przilápuye mów tak [...] *BierRaj 18v; PatKaz I 12v; PatKaz III 153v; WróbŻolt G3 [2 r.]*; Kury wrzełłczá łwinie kwiczá Ná ołtharzu iáycá liczá *RejRozpr Bv*; Bo łie iey [*gorzáłki*] chwałá dzilie [!] Tak w domiech iak w kołciele Mogę rzecz y to łmiele Przy ołtharzu. *LudWieł B4*; Chriłtus rołkazał iefc y pyc/ á księza kázá łłuchać/ gdi łámy mruca łtoięc v ołtharzá *SeklKat Y3v, Q3v, Y3, Z [2 r.]*; Alie dzis włwiátem kołczele Zawłdzy naydzie bogow wiele A ołtharłz ná jńłłym rogu Przípifuyá inłłemu bogu *RejKup o6v, d7, 13, n2; KromRozm I A4v*; Stáđze łudzie niebożátká prołłci/ łzukáięc zbalwienia [...] biegáię [...] od Ołtharzá do Ołtharzá *KrowObr 79v*; Niewłpominám tu nic/ iáko gułłicie Korporały/ Antependya/ obrufy/ rętniki/ kthorymi prozne ołtarze przykrywácie *KrowObr 107v, 38v, 79v [2 r.], 91 [2 r.], 101 [4 r.], 102v [2 r.] (31)*; *RejWiz*

21v; kthory Sákráment Krowicki prořtim chlebem być mieni: ták iř go y přom z Ołtarzá bez grzechu zrzucić mořelř. *OrzList* e2, b2, d3v, e, hv [2 r.]; *RejFig* Dd6v; *RejZwier* 106; Kobierzec zolti Tureczki. na ziemie przed Oltarz. *WyprKr* 103; *BibRadz Hebr* 13/10; *OrzRozm* Cv [2 r.], C2v, D3, F3v, Gv, H2 [2 r.]; gdy pánnę iednę Ephijeniá Pánu Bogu ku czći krztem řwięty m ořwięcił [...] / przebit od řlugi krolewřkiego rohátyná przed ołtarzem. *BielKron* 144, 153, 166, 200v [2 r.], 234v [2 r.], 293v [2 r.] (30); która řluzřba Kápláńřka / ná Ołtarzu w Kořćiele řwięty m / przed oczymá wiernych ludźi záwřze bywa. *OrzQuin* N2v, Iv, I2, I4v, N, Nv *marg* (9); biegář do ołtarzow / řwieczřki řtháwiałř / mřze náymuieřř / áby cie řwięci wřpomagáli *RejAp* 154; *RejPos* 58, 235v, 327; Mořelř teř czytáć v tegoř Origeneřá [...]: iáko od poczátřku chřeřćianřtwá ludźie chřeřćianřcy z wielką vczřiwostí do ołtarzá przyřtěpowáli: Ciářá Páńřkiego przyymowáć *BialKat* 278v; Bo ácz ieřt iedyny Káplán Chryřtus ná nářzym ołtarzu / y iedyná ofiářá: chce / áby byli řludzy *BialKat* 366, 243v *marg*, 331 [2 r.]; *GrzegřSm* 60; *KuczbKat* 190 [2 r.]; Tenře [řw. *Augustyn*] w Confeřsiach wřpomina / ře Mářká iego ř. Moniká prořilá / áby iey po řmierci v Ołtarzá nie zápomináli. *WujJud* 226v, 89v, 161v, 171, 201, 223v (9); Krol řzedł ku ołtarzowi z ofiářá gotowá. S chlebem z winem / ná ołtarz dawał po iednemu *StryjWjaz* C3, C2, C2v [2 r.], C4v; O iákobyřmy řię w řobie vćieřzyli / [...] gdybyř my do wářzego / á wy do nářzego kořćiołá chodząc [...] / řpolne v ołtarzá iednego / lubo po Grecku / lubo po Rzymřku / Ofiářy przenařwięřte czynili *SkarJedn* 366, 232, 237, 238 [2 r.], 260 [2 r.] (10); á nie máiać áni mieyřcá / áni ołtarzá ku řprawowániu chwáľebnych táiemnic: kařąc řię im okoľo řkupić / y ná řwych pierřiách Mřzám iá [řw. *Lucjanus*] (bo zwiázany wznák leřeć muřiał) y z nich ołtarz vczřynił / mowiąc: Duffam Pánu Bogu iřz mu řię ołtarz ten / lepiey niřzli inna mářerya / podobáć bęďzie. *Skarřyw* 47; Arryanowie [...] Kořćioły Kátolickie poburzyli / Ołtarze řprořnořci y brzydřořci nápeřnili *Skarřyw* 58, 28 [5 r.], 47 *marg*, 91 *marg*, 278, 300 (24); *StryjKron* 672; *ReszList* 161; *WerGořc* 217 [4 r.]; *PudłFr* 73 [2 r.]; *OrzJan* 19, 98 [2 r.], 135; Ołtarz ma wznáwiać Chřeřćianinowi krzyř / ná ktorym zbáwiciel nářz ieřt zá grzechy řwiátá wřzytkiego ofiárowány. *LatHar* 81, 78, 196, 198; Mamy ołtarz / z ktorego nie godři řię ieřć tym ktorzy przybyřtkowi řluzá. *WujNT Hebr* 13/10, s. 21, 98, 122, 271, 287 (17); Miedzy plácem Kořćielnym á Ołtarzem / niech řie wřzykuiá Kápláni *PowodPr* 81; *SkarKaz* 157a, 243a, b, 244a, 417b (16); Niech řię vkarzá ci nieuczřiwi y wřzetczni tákim przyřłádem / ktorzy ná řeymiki iezdząc zbrojno / w kořćiołách nie tylko po ołtarzách depcá / ále teř przed ołtarzmi krew řořlewáia y zábijáia. *SkarKazSej* 681a, 680b *marg*, 681b; Trzebá ná řwiętey droďze / bářzo częřto kľękác / [...] W kořćielech przed ołtarzmi ná oblicze páďáć. *KlonWor* 53, 49.

ołtarz czyj [= *Boga*] [*w tym: ai poss* (7), *G sb i pron* (5), *pron poss* (4)] (16): *Opecřyw* 157; iuř tedy mamy ieden tylko Ołtarz Paná Iezu Kryřta *KrowObr* 102v; *OrzRozm* G3; gďdzie w Modlitwách Kápláńřkich / ktore Pánu Bogu v iego ołtarzá bywáia czynione / ma teř řwe mieřce zálecenie vmářtych. *WujJud* 201, 240; *Skarřyw* 58; Tuć tve Ołtarze wřzechmogácy Pánie / [...] gďdzie z wiernemi obcowánie. *ArtKanc* K8; *SkarKaz* 316b. *Cf* »ołtarz Pańřski«.

W poľczeniu z imieniem patrona (9): Thu Ołtarz řwiętego Iácká / Kántego / Fránciřřká / Brykcego / Dominiká. *KrowObr* 219v; *BielKron* 373, 386; gdy raz wedle zwyczáiu / v tegoř wielkiego ołtarza Pánni Mářeyey / nabořnie řię modlił *Skarřyw* 570, 318 [2 r.], 352, 519 [2 r.].

W połączeniach szeregowych (41): Yelcze tez kv łądu dvchownemv przyflvślec ma rozprava a podavanie kołcielne Plebanyei oltarzow, praebend y ynnych beneficii. *ComCrac* 21; Nienaydziez w polłce zadnego Claftoru/ albo kołcioła/ oltarza/ y kaplice/ ktory by był ku chwale panu bogu zbudowan/ Ale łą zbudowane y nadane ku chwale łtworzenia iego *SeklKat* E2, Y4; *RejKup* i6, k8; *KromRozm III* K7v; Bo skąd mszy najmowanie, ołtarzow, klasztorow, kanonijey et in genus fundowanie, z czego wszyckiego urodziło się im takie panowanie *Diar* 70; A Iż tym czárom iefzcze niekoniec/ niemogłem fie w łthryzmác/ ábym niemiał telz vkázác/ iáko tzáruiecie Kołcioły/ Káplice/ Ołtarze/ Zwony/ Smyntarze/ Kielichy/ Pátyny/ Ornaty/ y inłze Graty. *KrowObr* 100v, 76, 78 [2 r.], 86v, 100, 100v (24); *RejAp* 152; *RejPos* 348v; *GrzegŚm* A4v; *SkarŻyw* 412; *CzechEp* 362; *SarnStat* 215; *SkarKaz* 84a, 455a, Ooooc; y łtára łię ábyłcie nie byli/ bez kápłaná/ bez ołtarzá/ bez náuki/ y zátym bez Bogá. *SkarKazSej* 666a.

W przeciwstawieniu: »w(e) źłobie ... na ołtarzu« (3): A ty widzisz (Chryłtuła) nie w źłobie ále ná Ołtárzu/ nie widzisz biały głowy/ coby go ná ręku piáłtowála/ ále Kápłaná. *SkarŻyw* 28, 91; *WujNT* 9.

W porównaniach (4):

~ *Jako comparatum (3):* Dáy mi proflę cie aby ch z ołtarza fwiętę⁶⁰ twęgo/ iako s krzyża fwiętęgo cialo twoie práwdziwé ij żywé/ w fwiałołci dołtoynie przyiáż *OpecŻyw* 157; *OrzQuin* Nv; Oná ofiárá ná krzyżu ielł iáko łtudnia/ á tá ná ołtarzu iáko wiádro/ ktorym łię tá krew Páńłka czerpa/ y ná zbáwienie náłze niekrwáwnie wylewa. *SkarKaz* 158a.

Jako comparandum (1): Ołtarz ten wykłádáią ofiárę ábo łmierć kryłtułowę/ ktorey będąc podobni iáko ołtarzowi/ będą thez y zmarthwychłtániu podobni. *GrzegŚm* 61. ~

W charakterystycznych połączeniach: iść (przyść) do ołtarza (3), (przy)nieść (2), przystępować (3); odstąpić od ołtarza, uciec; klęczeć u ołtarza (przed ołtarzem) (2), stać (5); brać z ołtarza (2), podać, wziąć, zrzucić (3), zwalić (2); iść (przyść) ku ołtarzowi (6); czarować ołtarz (4), gotować (2), uczcić, uczynić (2), wyrzucić (2), wywrocic (wywracać) (2), zburzyć (2); (po)kłaść (spokładać) na ołtarz (4), włożyć (2); padać na oblicze przed ołtarzem, pokłekać, na twarz leżeć, o ziemię uderzyć; położyć na ołtarzu, posadzić, postawić, ołtarz kamienny (2), marmurowy, miedziany, sosnowy.

Zwroty: »ołtarz budować (a. zbudować) (a. nabudować ołtarzow), stawi(a)ć (a. postawić); budowanie ołtarzow« = *aram constituere Miech* [szyk zmienny] (8:8;1): dal [cesarz] naonym myelczu ołtarz zbudouacz *PatKaz II* 58v; *PatKaz III* 104v; *MiechGlab* [88]; *RejKup* g5; *KrowObr* 101v, 219; zbuduy Ołtarze/ którés wywrócił *OrzQuin* C4; *GrzegŚm* A4v; A włzákoż nie żadnemu Męczennikowi/ ále łámemu BOgu Męczennikow Ołtarze łtáwiamy. *WujJud* 60v, 58v, 188v; Nákoniec pułcił łię do Phrygiey/ gdzie w miełcie Hierápolim názwánym/ wiárę táłke S. fundował/ y ołtarze dyabelłkie pluiąc/ ołtarze łtáwił Chryłtułowi práwemu Bogu. *SkarŻyw* 385, 459 [2 r.]; Záládzálili odpulłczenie grzechow ná budowániu kołciołow/ káplic/ dzwonic/ krzelnic y ołtarzow? *CzechEp* 362; *WujNT* 456, 853.

»ofiarować, ofierowan (a. ofiarowany) na ołtarzu« [szyk zmienny] (4:2): *BierRaj* 21v; *KrowObr* 41v, 178; Azálł ł. Augułtyn ná wielu miełcách iáłnie nie mowi; że ná ołtarzu Ciáło Chryłtułowe ofiáruią? *WujJud* 244v; *ReszPrz* 18; *WujNT* 604.

»poświęcać ołtarz; poświęcanie ołtarza; poświęcony (a. poświęcany) ołtarz« [szyk zmienny] (8;7;7): tam ze y oltharze poświęca [biskup] gdzye czyalo boze lezecz ma telko vemízy *PatKaz II* 39v; *KromRozm III* K7v; Niechay będzie ten Ołtarz poświęcony Bogu wżechmogącemu *KrowObr* 101, 100, 100v, 101 *marg*, 102 [2 r.], 102v (14); *BielKron* 153; *SkarŻyw* 412; nie człowiekowi ani Angiolowi/ ani tylko ná ołtarzu poświęconym/ ále wżędzie ieft ofiarována/ BOgu ofiára czyfta *ReszPrz* 18; Poydziefz fortunnie/ ô błogofławiony Páńfki/ przed ołtarz Bogu poświęcony *GrochKal* 26; *WujNT* 98, 853.

»na ołtarzu poświęcać, (po)święcon(y) (a. poświęcany)« (2:4): *BierRaj* 20; EVtycyanus Tufkus Papięz/ ten był vftáwił áby nowe zboża y owoce káždy rok były ná ołtarzu święcony *BielKron* 153; Kápłan naywyższy [...] nic inęgo nie ieft/ iedno vftá Tróyce S. przez które Pan Bóg [...] Ciáło y Krew fwą ná Ołtarzu nam poświęca *OrzQuin* L3v; *BialKat* 243v; *SkarJedn* 231; oley ktorym okrczone pomázuią/ ná ołtarzu bywa poświęcány. *WujNT* 429.

»służyć, służący u ołtarza; służyć ołtarzowi; służba, sługa ołtarza« [szyk zmienny] (4:1;3;2:2): Dyakon ma fluzyc v Ołtarzá/ krzcíc y kázác. *KrowObr* 123; A flufzna rzecz ieft/ áby kto ołtarzowi fluzy/ z ołtarzá teź fwą żywność miał. *WujJud* 161v, 230v, 240v; *SkarJedn* 238, 321, 345; Synowie moi/ ktorych Pan Bog do flufzby ołtarzá fwego powołał: bofo chodźcie po tey ziemi *SkarŻyw* 454, 320; áby wżyścy ołtarzá Páńfkiego fludzy/ tych cudownych táiemnic/ [...] vczęstnikámi fię sftawáli. *LatHar* 252; Prebendarzowi [...] ná koźdę Suché dni bywáią dawáné dwie grzywnie/ á nie więcy: który nie ma mieć iedno iednégo flugę w górách/ á iednégo v Ołtarzá fluzącęgo [*ad altare ministrantem JanStat* 43]. *SarnStat* 377; *SkarKaz* Ooood.

Wyrażenia: »ołtarz ciała Pana Chrystusowego« (1): Ten ołtarz [...] ieftci ołtarz ciála Pána Chriřtuřowego. *WujNT* 783.

»ołtarz Krzyża świętego« = ołtarz z relikwiami Krzyża św. (1): Trzy dni przed wielką nocą [...] przed ołtarzem krzyża S. ábo ftała ábo ná twarz leżála. *SkarŻyw* 160.

»ołtarz pański, boży, Boga« (4:3:1): tam ze to uflyřzawřzy [*Oktawian*] oltarz zbudoual y napyřal to yeft oltarz boga fy na bozego zyuyącęgo *PatKaz III* 104v; *KromRozm I* K; Wiára fię Kátholicka rořtárga/ á ołtarze Boże ludzie [!] Beřtyom podobni rozmieca. *SkarŻyw* 58, 58; *LatHar* 252; Do ołtarzá Páńfkiego/ ábo do ktoregoźkolwiek fákrámentu/ nie będąc w miłości řaden nie przyřtępuy *WujNT* 21; *WysKaz* 38; *SkarKaz* 455b.

»ołtarz święty« [szyk 4:2] (6): *OpecŻyw* 157; *OrzRozm* G3; Ci Diákonowie ná to obráni byli/ áby oboim řtołom fluzyli/ ták świętym ołtarzom/ iáko y řtołom pořpolitym. *WujNT* 419; *SkarKaz* 155a, 243a; *SkarKazSej* 680b.

Zestawienia: »sakrament, świętość ołtarza; sakrament na ołtarzu« [*w tym: sakrament albo świętość* (1)] (4:4; 1): Ten řacrament ma wiele ymion wlacińřkim ięziku/ tak że teź y wpořłkim/ zowiem řwiátořcią ołtarza *SeklKat* X4, C2, V4, X4; Wierć fy te kędy chceřz/ niemožeřz mi vkázác inęgo/ iedno řákráment ná Ołtarzu/ ktory okiem řwym widzę. *OrzList* c2v; *SkarKaz* 81a, 243a, Oooo2a.

»wielki ołtarz« = ołtarz główny; *altare summum JanStat* [szyk 6:5] (11): Pothym wřzytcy poklęknęli przed ołtarzem wielkim/ poki Antifonę [...] y Kolektę řpiewano. *BielKron* 330v, 329v, 330v, 376,

401v, 425v; Potym przyzędźy Biskup Krakówki do wielkiego Ołtarzá/ mowi do Arcybiskupa głófem. *StryjWjaz* C4v; *SkarŻyw* 368, 570 [2 r.]; *SarnStat* 1124.

Szeregi: »kościół, (i, abo) ołtarz« [szyk 12:2] (14): *KrowObr* 101v, 219, 220; kápłani Rzymfcy znou poświącáli kościoły/ ołtarze po luteryaniech *BielKron* 230; *WujJud* 58v; Dác co do kościoła/ ábo ná ołtarz/ nie iest zákazano *WujNT* 151, 98, 114, 424; *SkarKaz* 120a; *SkarKazSej* 657a, 680b [2 r.]; Bo tám z tego kąta [tj. wschodu] wyglądamy łóńcá y dniá czekamy/ ná támtę łronę obrácamy Kościoły/ y ołtarze/ y oblicza łwe *KlonFlis* B. [*Ponadto w połączeniach szeregowych* 24 r.]

»ołtarz i ofiara« [szyk 3:1] (4): á osobne od Kościoła Powłzechnego Ołtarze y ofiary wymyślacie. *WujJud* 9v; *WujNT Hebr* 13 arg; *SkarKaz* 455a marg, 457a marg. [*Ponadto w połączeniach szeregowych* 2 r.]

W przen (5) : O dofyc ci dźis miedzy Kśiędzmi Iudałzow iesth: ktorzy iedno że nie požrą Ołtarzá połpołu z ofiárą *OrzRozm* H2; NAwiedźilem w ten/ wefoły dułzy moiey/ dźień [...] duchowny źłob ołtarzá twego *LatHar* 239.

Fraza: »ołtarz zbudował się« (1): na ktorym łię Belu włzyłtki Kláłztory/ włzyłtki Kánonie/ włzyłtki Ołtharze zbudowáli *KrowObr* 199v.

Zwroty: »na ołtarzu ofiarowác« (1): *LatHar* 194 cf *Wyrażenie*.

»ołtarz poświęćić« (1): Iákož dáleko więcey [...] obecność iego [*Chrystusa*] w S. Sákrámenćie/ oneę ziemię y włzyłtkie kościoły y ołtarze Chreśćijánłkie poświęćiłá? *WujNT* 424.

Wyrażenie: »ołtarz krzyża« (1): IA ná káždy dzień ofiárę czynię/ nie z dymu kádzenia/ áni z wołow ryczących mięłá: ále báránká niepokalánego co dzień na ołtarzu krzyża ofiáruie *LatHar* 194.

Przen (126) :

Wyrażenie: »ołtarz nawyszszy« [o niebie; w tym: czyj (1)] [szyk 1:1] (2): Zefli Boże Aniołá twego łwiętego/ ábyć tę offiárę/ rychło ná twoy ołtarz nawyłłfzy doniołł. *KrowObr* 184, 170v.

a) *Wiara, naboźność, religia, Kościół* (101) : Rzućiliłmy łye byli naprzod ná Ołtarz/ to iest ná łtárożytny łpołob Wiáry Swiętey *OrzRozm* C3v; bo gdy Kápłan Ołtarzowi/ to iest Zakonowi rołkázowác chce/ tráći Kápłánłtwo y odłzczepieńcem przewrotnym zołtawá *OrzRozm* E3v; A zaž niewidźilf iáko obráżony iest ten Ołtarz w Krolełtwie Polłkim/ odárty *OrzRozm* Gv, A, Cv, C3v, D3 [3 r.], Ev [2 r.] (34); *BielKron* 200v; á iefliže [*Polska*] ma Ołtarz/ tedy též ma Zakón álbo Wiárę/ ktorą ten Ołtarz w Krześćijánłtwie łtoi *OrzQuin* Iv, E2v, N2v, N3v, Ov; Szłá męczennicá ná łmierć/ [...] á ono czyłte ćiało ná ofiárę Bogu łwe^{mv}/ ná on ołtarz podálá. *SkarŻyw* 152, 354; *ReszPrz* 73.

ołtarz czego (1): Połtawmy w nim [*kościelie serca*] ołtarz pokory y pokłonu *SkarKaz* 457a.

ołtarz czyj [*w tym: pron poss* (2), *ai poss* (2)] (4): BOG łye mścił ząwždy krzywdy Ołtarzá łwego. *OrzRozm* Gv marg; *OrzQuin* Y. Cf »ołtarz boży«.

W połączeniu z nazwą wyznania (2): mamy w Polłzce Ołtarze Arryánłkie/ mamy Ołtharze Nełthoryánłkie *OrzRozm* Gv.

W połączeniach szeregowych (8): Ale iż [*kacerze*] w iedności Kościoła ł. Krześćijánłkiego nie łą/ przeto martwá wiárá/ przekłété Ołtarze/ fáłfzywi Kápłani/ obłudni Królowie/ łotérłkié Krolełtwá łą ich. Ale náłzá łwięta Polłká/ [...] ma w łobie prawdźiwęgo Krółá/ prawdźiwęgo Kápłaná/ prawdźiwy

Ołtarz/ prawdziwą Wiarę *OrzQuin* I2v, A2v, Iv, I3, N3; *SkarŻyw* 504; także y łtolec prawdy ná ś. Pietrze zbudowany ieden. Drugi Bog/ drugi káplán/ drugi ołtarz być nie może. *ReszPrz* 108.

W porównaniach (3): A kto przeciwko temu mowić co może/ álbo kto tego niewidzi/ iż Krolestwo Polkie wżytko z Ołtarzá/ iáko z łkrynice iákiey wypłynęło *OrzRozm* K4; które to Królestwo Polkie/ ná Królu/ ná Káplanie/ ná Ołtarzu/ ná Wierze/ iáko ná iákich czterzech węgléch/ łprawą Boską połtáwioné *OrzQuin* Iv, H3.

W charakterystycznych połączeniach: bronić ołtarza (2); odstąpić (odstępować) od ołtarza (2); odwrócić się do ołtarza; stać przy ołtarzu (2); inny ołtarz (2), prawdziwy (2), przekłety, starodawny.

Zwroty: »budować ołtarz (a. nabudować ołtarzow)« [szyk zmienny] (3): nábudowali [kacerze] nam w Polźce nowych y rozlicznych Ołtharzow/ przeciwnych Ołtarzowi onemu łtárodawnemu/ [...] ná Świętą Ewánielią poprzyśiężonemu *OrzRozm* Gv, Gv; *ReszPrz* 73.

»ołtarzowi służyć; sługa, służba ołtarza« (7;1:1): potym tárgnęliśmy łye/ ná łługę Ołtarzá tego/ to iełt ná Káplaná *OrzRozm* C3v, D3, D4, Nv [4 r.], V2; máią téż Kácérłtwá Miniłtrá łwoiégó/ ále Ołtarzá nie máią/ któremuby ten to Miniłter łłuzył *OrzQuin* I2.

Wyrażenia: »ołtarz boży, pański« (1:1): Nieday Boże ábyśmy inego ołtarzá łzukác mieli/ okrom Páńłkiego ktory iełt zbudowany w przybytku iego. *SkarŻyw* 504; *WujNT* 27.

»ołtarz kacerski« (1): ná oko widzimy [...] co łye theż y dziś łásiadom náłzym dzieie/ ktorzy z tych Ołtarzow kácérłkich nowych łzyie łobie połamáli *OrzRozm* G2.

»ołtarze nowe« [szyk 3:1] (4): tho wiedz pewnie/ ielłize ná tym Seymie łye nieuznamy/ á tych Ołtarzow nowych z Polłki niewykorzenimy/ że po Seymie rychłó pomłthá Boża nád námi łye okaże znácna *OrzRozm* G2, Gv [2 r.], G2.

»ołtarz służby bożej« (1): Oná [ojczyzna] włzczepiłá tu ołtarz łłuzby Bożey/ y ofiar przedziwnych/ z ktorych wam vbłágánie Bożkie záwždy płynie. *SkarKazSej* 666a.

»ołtarz święty« [szyk 8:1] (9): Krol Krolełtwu łwemu pożytecznym Krolem/ broniác Ołtarzá Świętego był *OrzRozm* Nv, C2v, F, V2; *OrzQuin* N3, Y; A toć iełt ten łwięty ołtarz náłz y thu ná ziemi y tám ná niebie/ pod ktorim ołtarzem á pod bełpieczeńłtwem iego vłtáwicznie wierni iego wżywáią pokoiu/ rołkołzy/ rádołci *RejAp* 60v, 61, 73.

Szeregi: »kapłan i ołtarz« (1): Kátholicy ielłi łię powádzą/ kápláni ie y ołtarz zgodzi/ od ktorego heretycy wćiekli *SkarKazSej* 674a.

»(albo) ołtarz, (albo) kapłan, (a, albo) krol« [szyk zmienny] (14): Widziłz że ty w tey obietnicy Przyśięgi Krolełłkie/ iáwnie wyrázone/ one trzy główe rzeczy/ ná ktorych záwiłłó Krolełtwó Polłkie/ ktore łą Ołtarz/ Káplán/ Krol. *OrzRozm* F, D3 [2 r.], D4 [2 r.], Ev, E2v, E3, Nv; *OrzQuin* C, H3, I, I3 [2 r.]. [*Ponadto w połączeniach szeregowych* 5 r.]

»ołtarz, (to jest) kościół« (2): *OrzRozm* F4; Czemułcie P: Bogá/ to iełt/ iednołci y miłołci Chrcześiáńłkiey odstąpili/ á innyłcie łobie Ołtarz/ inny Kołciół wczynili *SkarJedn* 335.

»ołtarz, (i) wiara« [szyk 1:1] (2): *OrzQuin* L4v; O by dziś w to pilnie y zboiázniá weyrzeli Pánowie/ [...] iáko ćierpiác rozerwánie tákie/ y nie krocác go gdy mogá: fami karáni będą y zgubę łwoię z tákich niezgod rozerwánia y wiela wiar y ołtarzow/ wczuiá. *SkarŻyw* 504. [*Ponadto w połączeniach szeregowych* 6 r.]

b) Krzyż Chrystusowy (22) : a w tej niewinności i Chrystus przyślępię do ołtarza, to iest na krzyż ophiarując sie za grzechy ludu mego. *WróbŻoIt I; OrzRozm D4v*; ty ktorzy położyli nadzieię swą w oney ofierze świętey ołtarzá onego ná ktorim dobrowolnie ofiárował zá nie sam liebie *RejAp 90*.

ołtarz czyj (1): gdy iuż miłościwie raczył [*Chrystus*] dokończyć wżythkiego ná onym ołtarzu swoim krzyżá świętego/ ná kthorym dobrowolnie ofiárować raczył człowieczeństwo swoie Bogu Oycu swemu *RejPos 157*.

Zwrot: »ofiarować, ofiarowan na ołtarzu krzyża« [*szyk zmiennny*] (7:1): A ty mily panie/ ktorys mnie grzéłného tedy naprawil/ gdys na ołtarzu krzyża świętego ofiarowan byl *OpecŻyw 72v; RejAp 71v*; Iż on ofiárował zá nas wdzięczną ofiárę Pánu Bogu Oycu swoiemu ná ołtarzu krzyżá świętego *RejPos 47, 106, 133, 139, 210v, 232v*.

Wyrażenia: »ołtarz krzyża (świętego), krzyżowy« (17:1): a taz załya krew śnafwyatłfego boku twego na ołtarzu krzizowim dlya fbawyenya náłfego wilyal *BierRaj 21v; OpecŻyw 153v*; ná téy fośni zawieszóny byl Pan náłz/ płácąc długi náłze/ rozpięty ná Ołtarzu Krzyżá S. *OrzQuin Nv, I2, [Aa6]; RejPos 89v, 157, 179, 348v*; Abowiem onę moc ktora z Męki Páná Chrystułowey pochodzi/ to iest łáłkę ktora on nam ná ołtarzu Krzyżá [!] S. záłłużył/ [...] ku sobie przywódimy *WujJud 232. Cf Zwrot*.

»ołtarz nawyższej ofiary« (1): Krzyż ten iż byl naczyniem náłzego odkupienia y ołtarzem nawyżłzey ofiáry/ ofobliwie przez dotykánie/ nośzenie y ofiárowánie Ciála y krwi Páná náłzego poświęcony *WujNT 382*.

c) O Matce Boskiej (2) :

ołtarz czego [= czyj] (1): PANNO/ nád wżythkie chwalebna od wieku/ Corko/ małżonko/ mátko wżzechmocnego/ Ołtarzu chlebá/ żywy *GrabowSet L2v*.

ołtarz czego [= czym będący] (1): pośwzyacył yá [*Marię Pannę*] duch śzwyąty [...] kořczyolem wktorem myalo lezecz dzyeuyąc myefyący czyalo boze na ołtarzu wnątrznofczy yey nacytyłfzych panyenłkych *PatKaz II 42*.

c. W innych kultach religijnych (zwłaszcza pogańskich) (118) : Wziąwłzy łto wołowych gnatow: Ná ołtarz Bogu położył *BierEz I2v*; mieřczánie Attenłci łobie vradzili aby Ipocrafa za boga czcili, [...] przeto iemu iako iednemu z bogow ołtarz vdziałali. *BielŻyw 68, 98; HistAl Kv*; po przewrócał ołtarze cudzoziemłkiego nabożeńłtwá *Leop 2.Par 14/2*; Abowiem przechodząc łie y oględuiác obrázy wálłf/ nálažłem y ołtarz ná kthorym nápiłano było: Nieznáiomemu Bogu. *Leop Act 17/23, 3.Reg 18/26, 4.Reg 11/18, 16/10, Is 17/8, Os 10/1*; Niech łie nád nim młci Báál iż mu rozrzučil Ołtarz. *BibRadz Iudic 6/32, 2.Par 23/17, Ier 11/13, 1.Mach 1/62*; Zgotowawłzy Alexánder okręty/ z Grecyey przyciągnął do Azyey/ tám dwánałcie ołtarzow bogom zwycięłtwá záložyl. *BielKron 123v*; tak też y kořciolowi poćciwość zádna niezofłála/ kiedy Zydzi ołtarze/ łłupy Pogáńłkie/ ná czeń bogom pogáńłkim wymyłłác poczęli. *BielKron 265v, 60 [3 r.], 83, 84v [2 r.], 88v, 90v [2 r.] (14); KwiatKsiąż N2; OrzQuin I2*; iáko miałto Szátáńłkiego łtołu/ Ołtarz ná kthorym Ofiáry ym czyniono/ rozumieć mamy *KuczbKat 190*; A ten bałwan łtał ná ołtarzu pořzod kořciolá/ pod kthorym ołtharzem była dziurá y włchod/ kthorym przychodzili ziemiá do onego ołtarzá oni fáłeczni káplani Báálá onego *RejZwierc 202, 202v [4 r.]*; Bo námnożył Efraim ołtarzow ku grzełzeniu *BudBib Os 8/11, 4.Reg 16/10 [2 r.], 23/12 [2 r.], Os 8/11, 10/1, 2.Mach 10/2*; A gdy dáli ofiáry támże Bogu potym/ Włóżył

Brutus ná ołtarz kiy nátkány złotem. *PaprpPan* Hhv; *KochWz* 139 [2 r.]; *Phil* C4 [2 r.]; *GórnTroas* 26; *WujNT Act* 17/23; *PudłDydo* A2v.

ołtarz czyj [= *komu poświęcony; w tym: ai poss* (7), *G sb i pron* (6)] (13): Socrates wefnie widział ano mu przyniefiono od ołtarza boginiei Veneri który był w Achademiej, łabęcia *BielŻyw* 79; *Leop* 4.Reg 11/18, 21/3; Gdy thedy wítáli ráno miefzczanie/ vyzreli rozwálony Ołtarz Báálow *BibRadz Iudic* 6/28, *Iudic* 6/25, 30, 31; *BielKron* 50; Iey [*Fortunie*] gwoli murem ważne kościoły fćawiali. Chędogiem złotem ołtarze iey przypráwuiać/ A ná nich wonne ofiáry fpráwuiać. *WitosłLut* A6. Cf »ołtarz bałwański«, «bogow ołtarz».

ołtarz czyj [= *wyznających dany kult; zawsze: G pron*] (7): Rzep y ofet wyroście ná ich ołtarzoch *Leop Os* 10/8, *Deut* 12/3, *Os* 10/2; *BibRadz Os* 12/11[12]; *BielKron* 45; *BudBib Ex* 34/13; tym fpofohem/ ábyście pokoiu nieczynili z obywatelmi tey ziemie: ále żebyście fię ich bałwochwáłftwem zbrzydwiwły/ ołtarze ich zburzyli. *SkarŻyw* 557.

W porównaniach (2):

~ *Jako comparatum* (1): Záište Galáád dopuścił fię złości/ á záprawdę próżnymi fię fćáli/ ofiárowali woły w Gálgál/ á ołtarzow ich pełno po zagoniech polnych iáko kop kámienia. *BibRadz Os* 12/11[12].

Jako comparandum (1): On iák náznáczona Ofiárá/ ku ołtarzóm/ gdy bywa wiedźiona/ Połtępuie ze wtydem *GosłCast* 57. ~

W połączeniach szeregowych (9): *SeklWyzn* 2v; *BibRadz 1.Mach* 1/50; Ten [*Aza*] oycowfkie bałwochwáłftwo wykorzenil s pokolenia Iudá/ y mátcie fwey Mááthán w tym nie przepuścił/ popalił iey ołtarze/ modły/ y fzkáráde obrázy/ pryápy/ iáłkinie czártowfkie *BielKron* 83v, 44, 86v, 90v; A iáko zásię tym Pan błogofłáwić raczył/ ktorzy wymyflý ludzkie kázili/ niłzczyli/ ony węże miedziáne łamáli/ one láfy/ ony ołtarze wymyflne/ ony bałwany tłukli/ rąbali/ palili *WujJudConf* 9v; *BudBib 1.Mach* 1/50; *SkarŻyw* 504.

W charakterystycznych połączeniach: namnożyć ołtarzow; przystąpić do ołtarza (ku ołtarzowi) (3); *palić (popalić, spalić) ołtarz(e)* (4), *poburzyć* (2), *pokazić* (2), *połamać, poprzewracać, (po)psować* (2), *rozzrucić* (2), *rozwalić* (3), *wniwecz obrocić, uczynić* (3), *wyrzucić, wywrocić, zburzyć* (2); *położyć na ołtarzu, stać*.

Zwroty: »budować (a. pobudować, a. wybudować, a. zbudować) ołtarz (a. nabudować ołtarzow), postawić (a. stawiać, a. wystawić) (a. nastawiać ołtarzow); zbudowany (a. pobudowany) ołtarz« = aedificare altare a. aram Vulg, PolAnt; exstruere altare a. aram Vulg; erigere a. ponere aram PolAnt [szyk zmienny] (14:7; 2): á tak mor przełtał, gdziez więc na pamiátkę ołtarz nie znaiomemu bogu połtawili Attenianie. *BielŻyw* 25; *KromRozm III* F6; Y nábudował ołtarzow wífemu rycerftwu niebiefkiemu (Gwiazdam/ Słońcu/ y Miefiácowi)/ w obu fiieniach kościołá Páńfkiego. *Leop* 4.Reg 21/5, 4.Reg 21/4; y pobudował fobie [*Achaz*] Ołtharze [*et fecit sibi altaria*] po wízytkiech káćiech w Ieruzálem. *BibRadz 2.Par* 28/24, *Iudic* 6/28, *Ier* 11/13, *1.Mach* 1/50, 58[57]; *OrzRozm* G2; *BielKron* 27, 42v, 90, 99, 432v; *BudBib 2.Par* 33/3, 4, 5, *1.Mach* 1/50; Czemuście opuścili Páná Bogá/ á zbudowaliście fobie ołtarz świętokrayfki/ dzieląc fię od fłufzby iego? *SkarŻyw* 504, 490, 504; Gdy tedy człowiek tego co Bogowie mieli vczefnikami fię sftał/ [...] przyznáwáć Bogi poczał [!]/ im fłupy y Ołtarze iáł budowáć. *GórnRozm* N2.

»palać na ołtarzu« (1): y palali thám zápal wonnych rzeczy ná ołtarzech/ ná kxtałth pogánów ktore był Pan Bog wypenił od oblicza ich *Leop* 4.Reg 17/11.

Wyrażenia: »ołtarz bałwański, bałwochwalski, diabelski, bałwanow« (1:1:1:1): A to mowi Sennáchereb nieprawdziwie bo ołtarze ony były bałwanow á nie Bogá prawdziwego *BibRadz* I 251a marg; *WujJud* 198; Pogrzebionj ieft w Kalfynie w kościele Ianá S. Chrzciciela tám gdzie ołtarz bałwochwálki zburzył. *SkarŻyw* 253, 385.

»bogow ołtarz« (1): A przy bogów ołtarzu/ gdzie w przód ziemię fkropił Krwią lyná mégo/ łknący miecz w mężu vtopił. *GórnTroas* 10.

»gorne [= na górze] ołtarze« (3): Pokáził [*Ezechiasz*] gorne ołtarze *BielKron* 88v, 88, 90v.

»ołtarz pogański« (1): Bo iefli kogo do niego odniešiono/ ifz zá onych dobrych Krolow/ ktory Chrzešćianin/ ábo ołtarz pogánłki obálił/ ábo košćioł łpalił/ ábo ofiary rozmiátał: tedy ie/ ná łamo odniešenie [...] zábijác kazał. *SkarŻyw* 130.

»pošwięcony ołtarz« (1): W ten czas/ oycze/ áni iuz bogom łwym dufay/ Ani się pošwięconych ołtarzow łapay *KochOdpr* D2.

Szeregi: »ołtarz i bałwan« (1): A ták wšyžtek lud łzli do domu Báálowego y poborzyli gi/ Ołtarze też y bałwany iego [*altaria eius, et simulachra eius*] połamáli *BibRadz* 2.Par 23/17. [*Ponadto w połączeniach szeregowych 4 r.*]

»ołtarz i buźnica« (1): Y popfował po wšyžtkiej ziemi Iudłkiej ołtarze/ y buźnice [*aras et fana*] *Leop* 2.Par 14/5.

Przen (2) :

ołtarz czyj (1): POkoiu moy drogi/ Pokoiu Szłáchetny/ Piękney zgody Synu hoynoletny/ Bądź zemną pokim żywy/ wšák też twoie Ołtarze lubię nád wšyžtkie boie. *RybGęšli* B3v.

Zwrot: »ołtarz stawić« (1): Gdzie ku twéy [*miłości*] ćci ołtarz nowy Stáwię śwá ręką darnowy. *KochFr* 97.

α. *W islamie, w fałszywym pojęciu chrzešćijanina o tej religii, nie posiadającej ołtarza w swoich świątyniach* (2) :

Wyrażenie: »machometáński ołtarz« (1): mamy w Polfzce [...] Máchometánłkie Ołtarze *OrzRozm* Gv.

Przen: Religia (1) :

Wyrażenie: »ołtarz mahometcki« (1): *OrzJan* 19 cf *Szereg*.

Szereg: »ołtarz i košćioł« (1): [*Turczyn*] wam pod gárdłem nabożeńłtwo Máhometckie opifze: do ołtarzów Máhometckich y do košćiołów iego powiedźie *OrzJan* 19.

2. *n-pr astron. Nazwa gwiazdozbioru* (7) : Przeto kiedy gwiazd innych świétny taniec zgálnie: A ołtarz w pošrzodku chmur będzie gorzał iálnie: Z południá małz pewny wiátr *KochPhaen* 16; Lewé rámię Skop ciągnie/ ná którego wšchodźie/ Vpátryłz rozpálony Ołtarz ná zachodźie. *KochPhaen* 24, 16 [3 r.], 17, 23.